

УДК 316.347(477.87):006.924-027.541

DOI

ФЕДИНЕЦЬ ЧІЛЛА

доктор філософії, старший науковий співробітник Інституту досліджень меншин Центру соціальних наук Угорської академії наук (Будапешт). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9156-9002>

FEDINEC CSILLA

a Ph.D., a senior research fellow at the Institute of Minority Studies of the Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence (Budapest). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9156-9002>

ЧЕРНИЧКО СТЕПАН

доктор з гуманітарних наук (філологія), професор кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Берегове) та Університету Паннонія (Веспрем). ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4512-988X>

CSERNICSKÓ ISTVÁN

a DSc., a professor at the Department of Philology of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Collage of Higher Education (Berehove) and the University of Pannonia (Veszprém). ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4512-988X>

Бібліографічний опис:

Фединець, Ч., Черниченко, С. (2020) Регіональні особливості користування часовими поясами в полікультурному середовищі Закарпаття. *Народна творчість та етнологія*, 5/6 (387/388), 20–32.

Fedinec, Cs., Csernicskó, I. (2020) Regional Features of Using Time Zones in the Multicultural Environment of Transcarpathia. *Folk Art and Ethnology*, 5/6 (387/388), 20–32.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАННЯ ЧАСОВИМИ ПОЯСАМИ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКАРПАТТЯ

Анотація / Abstract

1884 року на Міжнародній конференції з проблем меридіана, що відбулась у Вашингтоні, було ухвалено резолюцію про запровадження часових поясів, тобто частин поверхні земної кулі, на кожній із яких діє один стандартний час. Зараз часові пояси відраховують від всесвітнього координованого часу (UTC), точкою відліку для якого є нульовий меридіан (довгота 0°), що пролягає через Гринвіч, неподалік від Лондона. З часом, установленим у межах часового поясу відносно всесвітнього координованого часу (UTC) та «обрізаним» державними кордонами, не завжди збігається місцевий час. Саме тому, що державні та адміністративні межі не збігаються з часовими поясами, накресленими за географічним принципом, між централізовано визначеним офіційним часом та місцевим часом, що (краще) гармонізується під рух Сонця, можуть бути більші-менші відхилення. Більша частина території України, понад 90 %, належить до східноєвропейського часового поясу (ЕЕТ), який має розбіжність із всесвітнім часом (UTC) + 2 години. Прикордонні території України на сході та заході виходять за межі ЕЕТ, але на практиці на цих територіях живуть за тим самим часом ЕЕТ (UTC+2). Проте на західному прикордонні, а саме на Закарпатті, природне відчуття часу (біологічний час) та звичка з минулого сформували альтернативний варіант використання часу.

Мета роботи – розкрити, як у щоденному побуті люди користуються офіційним часом та неформальним місцевим часом, зокрема в громадських місцях та публічному просторі. Наукова новизна полягає в розкритті походження культурологічного феномену, який не трапляється ні в якому іншому місці Європи: чи він має етнічне походження, чи є регіональним явищем. Методологічну основу становлять принцип історизму, метод спостереження, анкетне опитування. У висновках акцентовано на тому, що альтернативна форма користування часом, до якої більшою чи меншою мірою вдаються представники всіх етносів, що проживають у краї, – це сформована історично культурна спадщина, яскравий елемент етнічної толерантності та мирного співіснування.

Ключові слова: Закарпаття, етнічні групи, стандартний час, неформальний місцевий час, культурна спадщина, толерантне ставлення.

In 1884, at the International Meridian Conference, held in Washington D.C., a resolution was adopted on the implementation of time zones, i.e., parts of the globe's surface, each of which has one standard time. Time zones are now counted from Coordinated Universal Time (UTC), the reference point for which is the prime meridian (longitude 0 °) passing through Greenwich, near London. A local time does not always coincide with the time set within the time zone relative to Coordinated Universal Time (UTC) and *trimmed* by state borders. Due to the fact that state and administrative borders do not coincide with time zones drawn on a geographical basis, there may be greater or lesser offsets between the centrally determined official time and a local time, which is (better) harmonized with the movement of the Sun. Most of Ukraine's territory, over 90 %, belongs to the Eastern European Time Zone (EET), which has a +2 hours divergence with the world time (UTC). Ukraine's border areas to the east and west extend beyond the EET, but in practice these areas live at the same time as the EET (UTC + 2). However, on the western border, namely in Transcarpathia, the natural sense of time (biological time) and the habit of the past have formed an alternative use of time.

The aim of the work is to reveal in what way people use official time and informal local time in everyday life, in particular in public places and spaces. **The scientific novelty** lies in revealing the question of whether this cultural phenomenon, which is not found anywhere else in Europe, has an ethnic origin or is a regional phenomenon. **The methodological basis** is the principles of historicism, the method of observation, and a questionnaire. **The conclusions** emphasize that the alternative form of time use, which is more or less resorted to by representatives of all ethnic groups living in the region, is the established historical and cultural heritage, a bright element of ethnic tolerance and peaceful coexistence.

Keywords: Transcarpathia, ethnic groups, standard time, informal local time, cultural heritage, tolerant attitude.

Вступ. Час – це створений людиною засіб орієнтування, символ соціально засвоєних узагальнень, проте люди не завжди усвідомлюють природу та функціонування створених ними і постійно використовуваних символів [8, с. 26, 40]. Уже древні мислителі розмірковували про природу часу. Зенон, зокрема, вважав, що предмет, який рухається, насправді є нерухомим, оскільки в конкретну мить він завжди перебуває в конкретному місці. Натомість Арістотель дійшов висновку, що рух – це матеріальний вияв часу.

Хоч використання різноманітних засобів вимірювання часу відоме від самого початку людства, однак годинник став контролером суспільства тільки в модерну епоху. Місцевий час почав трансформуватися у світовий насамперед у зв'язку з міжнародними подорожами десь на початку XVIII ст., а прискорився цей процес уже в XIX ст. з розвитком залізниці та зростан-

ням промислового виробництва (на завод, до прикладу, потрібно було приходити вчасно). У сучасну епоху з ідеєю використання альтернативного обчислення часу виступив 1784 року Бенджамін Франклін – він, до речі, є також автором проекту громовідводу – у праці «Essay on Daylight Saving» [«Рекомендації зі зменшення витрат на освітлення»]. Однак на реалізацію таких намірів довелося чекати ще кілька поколінь. Літній час уперше було запроваджено в Німеччині 1916 року, цим досвідом скористалися й інші держави, однак після Першої світової війни від переходу на літній час відмовилися. Тільки під час Другої світової знову повернулися до цієї ідеї з метою економії ресурсів. Згодом практика переходу на літній час поширилася усім світом, але не у всіх країнах, при цьому показово, що його неоднаково використовують не те що на різних континентах, але трапляється, що й в одній державі. У Європі це стало масовим

явищем із 1980 року, але з певними винятками та специфічними особливостями.

У наші дні майже не зустрінеш, щоб у якомусь регіоні люди використовували повсякденно неформальний, відмінний від офіційного, час. Мета цієї публікації – з допомогою інтердисциплінарних методів, спираючись на результати емпіричних досліджень та практичний досвід, розкрити це явище у його побутуванні на Закарпатті.

Історична довідка. Територія сучасного Закарпаття за останні сто років входила до складу різних держав. У міжнародній науковій літературі досить популярний анекдот про закарпатського вуйка, який зумів «побувати» в різних країнах, при цьому ніколи не виїздив із рідного села [3, с. 155]. У ХХ ст. регіон був частиною Угорського королівства, що входило до Австро-Угорської монархії,

згодом – після Першої світової війни – край увійшов до складу першої Чехословацької Республіки, далі – знову до Угорського королівства; із закінченням Другої світової ці землі приєднали до Радянського Союзу, а з 1991 року вони – частина України (Табл. 1). Територія області становить 12,8 тис. км², близько 80 % із них – гори. Це найменш урбанізована область країни: понад 60 % її населення проживає в сільській місцевості. Згідно з даними останнього перепису населення, що відбувся ще 2001 року, національний склад регіону такий: українці – 80,5 %, угорці – 12,1 %, румуни – 2,6 %, росіяни – 2,5 %, роми – 1,1 %, інші національності – 1,1 %. За рідною мовою маємо такий розподіл: українська – 80,1 %, угорська – 12,7 %, російська – 2,9 % румунська – 2,6 % інші – 0,8 % [24].

Таблиця 1. Державна приналежність території сучасного Закарпаття у ХХ ст.

Державна приналежність	Період	Назва регіону (або його частин)	Яка часова зона була офіційно визнана на території сучасного Закарпаття
Угорське королівство у складі Австро-Угорщини	1867–1918	Ужанський, Березький, Угочанський та Марамороський комітати	CET (UTC+1)
Чехословацька Республіка	1919–1938/1939	Підкарпатська Русь	CET (UTC+1)
Угорське королівство	1939–1944	Регентський комісаріат Підкарпатської території	CET (UTC+1)
Радянський Союз	1946–1991	Закарпатська область	MSK (UTC+3)
Україна	1991 – дотепер	Закарпатська область	EET (UTC+2)

Оскільки Угорське королівство, що було частиною Австро-Угорської монархії, Чехословацька Республіка та Угорське королівство використовували той самий середньоевропейський час (CET), уперше різниця між біологічним годинником закарпатців та офіційним часом, що відповідав політичним

кордоном, виникла після приєднання регіону до Радянського Союзу.

Радянський період. На території сучасного Закарпаття московський час був запроваджений 5 листопада 1944 року [15, с. 400]. Із цього моменту в найбільшому місті області – Ужгороді – полудень офі-

ційно наступав тоді ж, коли й у розташованій за 1306 км Москві. Але хід Сонця після оновлення політичних кордонів не змінився. І хоч у далекій радянській столиці та розташованому на південно-західній периферії Ужгороді робочий день однаково розпочинався о 9-й ранку за московським часом, проте взимку в Москві в такий час уже яскраво світило сонце, а в Ужгороді було ще повністю темно.

Біологічний годинник місцевого населення найбільше відповідає не московському (MSK), а середньоевропейському (CET) часовому поясу. Тому різниця між офіційним (UTC+3) та місцевим (UTC+1) часом у 2 години сформуваала на Закарпатті специфічну стратегію відчуття часу, що виявилось і в мовних формулах. Офіційний московський час мав назви російською, українською та угорською мовами (російською: «*по-московски*», українською: «*за московським часом*», угорською: «*Moszkva szerint*»). Так само була своя назва всіма трьома мовами і для позначення часу, яким користувалися на Закарпатті (російською: «*по-местному*», українською: «*за місцевим часом*», закарпатські говірки мали варіант «*по-місному*», угорською: «*helyi idő szerint*»). В офіційних, зокрема мовних, ситуаціях закарпатці використовували офіційний (московський) час. Натомість у неформальному, приватному спілкуванні частіше послуговувалися місцевим часом або ж, якщо ситуація була неоднозначна, додавали пояснення, з якого ставало зрозуміло: година вказана «*за московським часом*» чи «*за місцевим часом*».

Переселені радянською владою в Закарпатську область чиновники, представники силових структур та військові, партійці, інженери тощо не були знайомі з місцевими особливостями вимірювання часу. Імовірно тому в спілкуванні між закарпатцями (як слов'янами, так і не слов'янами) часто почали вживати на позначення відмінного від офіційного часу не форму «*місцевий час*», а вираз «*по-нашому*» (угорською:

«*miszerintünk*»). «*Haii*» і «*mi*» означає: «*ми, закарпатці, місцеві*» на протигагу приїжджому населенню [7, с. 138]. Таке бачення часу є специфікою закарпатських «аборигенів» (тобто тих, які проживають на території області принаймні в другому поколінні). У цьому питанні немає гострих етнічних розділень.

За «радянської ери» на Закарпатті по-різному ідентифікували час не тільки в різних мовленнєвих ситуаціях, але й годинники в людей зазвичай були налаштовані за тим часом, за яким вони проживали своє життя. Однак радянська влада вимагала від членів партії та чиновників, що мали служити за приклад, від педагогів та від «радянських людей майбутнього», тобто молоді, щоб їхні наручні годинники показували офіційний московський час. Реагуючи на цей примус, закарпатці навіть сформували певну навичку: вони уміли абстрагувати свій час від того, що засвідчував їхній годинник. Чи то московський, чи місцевий час показував годинник, кожен закарпатець з ходу, не думаючи й не рахуючи, міг сказати, котра година «*за московським часом*» або «*по-нашому*».

Запровадження літнього часу в 1980 році порушило сформований на Закарпатті часовий порядок. Цього року в деяких країнах Центральної Європи після кількадесятирічної перерви запровадили перехід на літній час, натомість Москва на переведення годинників не пішла, зробивши це лише 1981. Унаслідок цього після запровадження за кордоном літнього часу різниця між середньоевропейським та офіційним часом на Закарпатті різко зменшилася до однієї години замість уже рутинних за тривалі десятиліття двох. Оскільки значна частина населення регіону, замість радянського телебачення та радіо, які транслювали переважно політичну агітацію, слідувала за цікавішими та різноманітнішими угорськими й чехословацькими теле- і радіопередачами, такі зміни серед місцевих жителів викликали певні розбіжності. Один закар-

патський угорський письменник з цього приводу відзначав: «...ми не розуміли, як, на Бога, угорські новини, що розпочиналися о пів на восьму, могли випередити московське «Время», що виходило о сьомій годині» [2, с. 86].

Ситуація ускладнювалася й тим, що в Радянському Союзі з 1981 до 1984 року літній час тривав з 1 квітня по 1 жовтня, а згодом – від останньої неділі березня до останньої неділі вересня. Натомість в Угорщині та Чехословаччині, уже починаючи з 1980 року, літній час впроваджували з кінця березня до кінця жовтня (годинники переводили у ніч із суботи на неділю, як і сьогодні, аби такий перехід спричиняв якомога менше незручностей). У першій половині 1980-х років ці кілька днів під час переведення годинників навесні і восени зумовлювали справжній хаос у краї. Навіть місцеві могли збентежитися від питання, котра ж, власне, зараз година.

Наступне велике сум'яття у вимірюванні часу та його вираженні настало в 1990–1992 роках. 11 червня 1990 року український парламент своєю постановою № 15-XII [23] запровадив з 1 липня на території Української Радянської Соціалістичної Республіки київський час (ЕЕТ) як офіційний. Це був один із кроків на шляху незалежності Києва від Москви. Відповідно до рішення уряду №272 від 21 вересня 1990 року [20] восени годинники не переводили на годину назад, таким чином літній час залишився і взимку. Однак наступного року, 29 вересня 1991-го, уряд своїм рішенням №225 [19] уже передбачив перехід на зимовий час. Так із весни 1990 року по осінь 1991 в Україні було довге літо. Винятком стало Запоріжжя, яке 31 березня 1991 року, як і Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, перейшло на літній час [9]. Закарпаття також стало винятком, оскільки тут цього ж року рішенням обласної ради офіційним було визнано середньоевропейський час (СЕТ), тобто неформальний міс-

цевий час, яким і так користувалася велика кількість населення регіону.

У сучасній Україні. У незалежній Україні – зі скасуванням винятків у Запоріжжі та на Закарпатті – на всій території країни впроваджено літній час постановою Верховної Ради № 2176-XII, ухваленою 6 березня 1992 року [22]. Документ торкається того пункту рішення № 15-XII від 1990 року, який дає дефініцію київському часу. У документі за 1990 рік ішлося: «Установити <...> на території Української РСР час другого часового поясу без додавання однієї години». Цю описову фразу в 1992 році змінили на: «московський час мінус одна година». У 1994 році Автономна Республіка Крим запровадила на своїй території московський час, це рішення було скасоване навесні 1997 року [27]. Однак уже восени цього ж року кримчани ухвалили нове рішення, яке успішно оскаржив Президент України в Конституційному Суді [25].

У 1996 році, відповідно до рекомендацій ООН, в Україні та Угорщині одночасно розширили тривалість використання літнього часу на один місяць, таким чином ним користувалися з кінця березня до кінця жовтня. Проте на Закарпатті й надалі залишалася відмінність між офіційним та місцевим часом. Однак порівняно з радянським періодом різниця складала вже не дві, а лише одну годину: київський час становив UTC+2, а місцевий і надалі залишався UTC+1. Офіційний час українською називали ‘за київським часом’, а угорською – ‘*kijevi idő szerint*’ чи ще простіше: ‘*Kijev szerint*’. А місцеві й надалі впевнено застосовують закладене багатьма десятиліттями правило: хай що показують годинники, вони добре знають, який – офіційний (київський) чи неформальний (місцевий) – час слід назвати саме зараз.

Нова ідея «часової» реформи в Україні виникла 2011 року. У її торпедуванні зіграло роль і Закарпаття. Ухвалена 20 вересня 2011 року постанова Верховної Ради

№ 3755-VI [21] передбачала, що Україна відмовиться від переходу на літній час, а постійним стане «час другого часового поясу з додаванням однієї години». Постанова набула чинності 1 жовтня. Політики були задоволені, однак окремі науковці, Міністерство з надзвичайних ситуацій та деякі області розкритикували це рішення. На позачерговому засіданні 10 жовтня 2011 року Закарпатська обласна рада обговорювала парламентське рішення. Керівництво облради запросило представників науки, лікарів, педагогів, громадських діячів, аби надати протестові якомога більшої авторитетності. Тодішній голова облради Іван Балоба пообіцяв, що облрада звернеться до суду або навіть розгляне можливість запровадження офіційного регіонального (тобто місцевого) часу, якщо парламент не скасує постанову. В ухваленому зверненні до Верховної Ради України, зокрема, йшлося: «Понад 90 відсотків території України розміщено у другому часовому поясі. Закарпаття як найзахідніший регіон Української держави знаходиться на межі часових поясів GMT+1 (середньоєвропейський час) та GMT+2. Перехід у третій часовий пояс для нашої області, яка протягом багатьох віків жила за середньоєвропейським часом, і географічно, і економічно є не виправданим. У разі збереження новоустановленого порядку світлий час доби у нашому регіоні в зимовий період наступатиме близько 10 години ранку» [16]. Сусідня Львівська область також не погодилася з рішенням парламентаріїв: «Цього року народним депутатам вдалося відверто і безкарно обікрати весь український народ. Пропажа хоч і нематеріальна, але доволі відчутна – в українців украли цілу годину» [26]. У січні 2012 року уряд ухвалив рішення з метою безперешкодного проведення Чемпіонату Європи з футболу, який було організовано спільно з Польщею, пере-

вести навесні годинники на літній час. Після футбольного чемпіонату розпочалася підготовка законопроекту зі скасування літнього часу, але зрештою 2013 року прем'єр-міністр Микола Азаров заявив: «Я думаю, це неактуально. Ми повинні максимально використовувати світлий час доби і економити енергоресурси» [14].

Двоїстість офіційного і місцевого часу виявляється не тільки в усному мовленні, але й у публічному просторі, зокрема на рівні вивісок і оголошень [6, с. 8–9]. У жовтні 2016 року ми проаналізували вивіски і написи в центрі шести закарпатських міст, що містили позначення часу. Ми сфотографували час роботи магазинів, ресторанів, офіційних установ, оголошення та плакати, де було вказано час початку заходу, тощо. У центральній частині Ужгорода, Мукачєвого, Берегового, Виноградова, Чопа і Тячева зроблено 705 таких фотографій, на яких тим чи іншим способом вказано час. На основі фотографій ми класифікували чотири способи вказування часу. Нижче наведемо відповідні приклади.

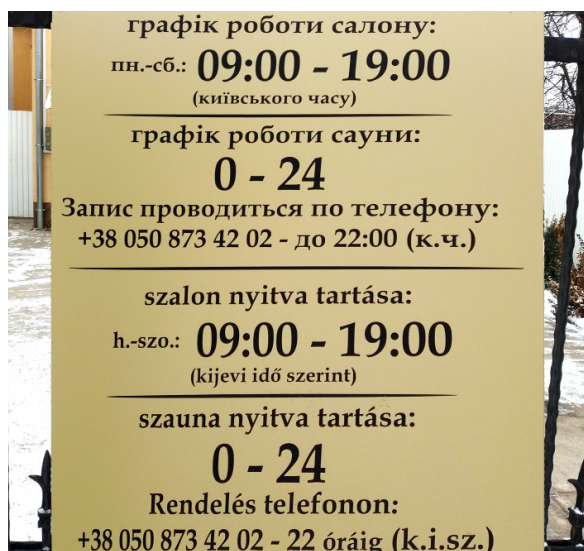
Більшість написів (69,5 %) містило тільки офіційний київський час, без будь-яких уточнень (тобто окремо не зазначено, що години на вивісці вказано за київським часом). Такі таблички можемо побачити в будь-якому куточку України. Натомість на частині вивісок (17 %) вказано як київський, так і місцевий час. Такі написи були переважно двомовними: українською та угорською. На деяких таких вивісках було вказано, про який час ідеться, а на інших – ні. Наприклад, на фото 1 бачимо саме такий двомовний напис. На зробленому в Береговому фото угорською мовою вказано, що магазин відчиняють уранці о 8-й годині, а в тексті українською мовою йдеться, що заклад починає роботу о 9-й. На Закарпатті нікому не треба пояснювати, що причина цього проста: напис угорською містить місцевий час, а українською – київський.

Фото 1

Частина написів (12,1 %) містить лише київський час, але в тексті вказано, що йдеться саме про офіційний київський час. Такі таблиці бачимо на фото 2 і 3. Напис українською мовою, який бачимо на фото 2, повідомляє, що вказано київський час (тобто не місцевий).

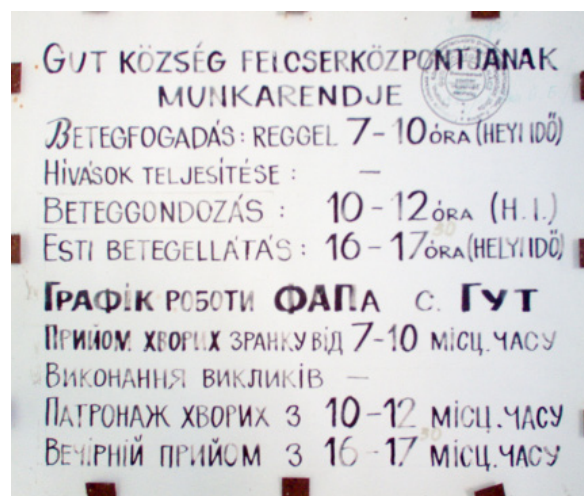
Фото 2

На фото 3 бачимо двомовний українсько-угорський напис. Тут теж зазначено, що наведений час – київський. Фраза «за київським часом»

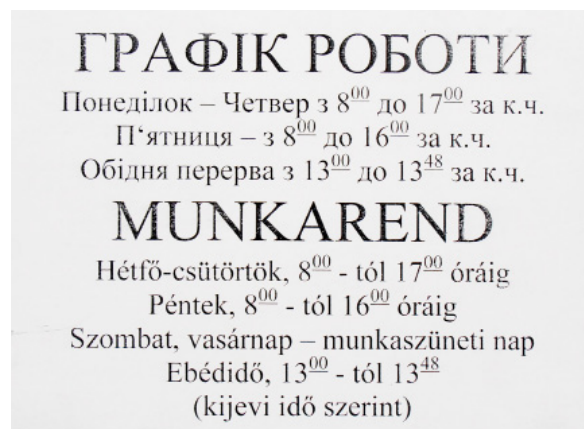
призначена для місцевого, закарпатського населення, людей, які могли неправильно зрозуміти, подумати, що час, указаний у написі, є місцевим. Адже для українських громадян, що приїжджають на Закарпаття, очевидно саме київський час є непоміченим, природним часом.

Фото 3

На Закарпатті можуть трапитися і такі вивіски, де двомовний напис попереджає, що вказаний час є місцевим (тобто не київським). На фото 4 зображена двомовна табличка, де це чітко вказано угорською та українською мовами.

Фото 4

У дослідженнях мовного ландшафту часто розрізняють поняття ініціатив *top-down* та *bottom-up* [1; 4; 5]. Перша означає, що певні написи готують і вивішують вищі рівні (наприклад, центральна влада, державні органи, регіональне або місцеве самоврядування). А в другому

випадку йдеться про написи, які з'являються як ініціатива знизу, спонтанно. Такими є, наприклад, комерційна реклама, оголошення, інформаційні написи, повідомлення приватного характеру, графіті тощо. Якщо написи, які з'являються в аналізованих нами закарпатських містах, розглянути за цією логікою, тоді спостерігаємо трохи іншу закономірність. Написи, на яких за замовчуванням указано київський час, належать до типу *top-down* і виготовлені державною (українською) мовою. Написи із вказівкою на київський час переважно вивішують регіональні або місцеві органи влади, державні підприємства чи структурні частини центральних органів. Ці написи можуть бути одномовними (українською), але бувають і дво- чи багатомовними. Більшість написів, які вказують і київський, і місцевий час, є двомовними (українськими і угорськими). 3-поміж них однаковою мірою трапляються написи й типу *top-down*, і типу *bottom-up*, але останні переважають. Ті написи, які вказують тільки місцевий час, належать тільки до типу *bottom-up*.

Важливе питання: хто користується на Закарпатті місцевим часом? Відмінність між офіційним та місцевим часом не є повністю незнайомою в міжнародній науковій літературі ситуацією, щоправда, про це тільки згадано, а саме явище помилково пов'язують з угорським народом [3, с. 155; 11, с. 43–44].

Улітку 2016 року в регіоні провадили соціологічне опитування «Тандем-2016», під час якого на запитання відповіли 1212 респондентів з 74 населених пунктів [13]. 814 анкет було заповнено українською, 398 – угорською мовою. 59,6 % респондентів (721 особа) вказали національність «українець», а 37,6 % (455 осіб) – «угорець». 57,9 % респондентів (702 особи) вказало рідною мовою українську, а 38,7 % (469 осіб) – угорську. Під час опитування інтерв'юер запитав респондента про точний час, а відповідь записував до анкети. Інтерв'юер також кодував, за київським часом (ЕЕТ) чи за неофіційним місцевим часом (СЕТ) давав відповідь респондент. Після завершення опитування в респондента знову запитували про точний час, а відповідь вносили у відповідний рядок анкети і знову кодували, яким часом, відповідаючи на запитання, скористався респондент.

На початку опитування київський час використало 45,0 % респондентів, а наприкінці – 48,9 %, проте більшість (55,0 % та 51,1 %) указало місцевий час. Але є значна відмінність між тими, хто заповнював анкету українською чи угорською мовами. Серед тих, хто заповнював анкету українською, набагато більша частка використання київського часу (ЕЕТ), ніж серед тих, хто заповнив анкету угорською (табл. 2).

Таблиця 2. Використання ЕЕТ і СЕТ на початку і в кінці анкетування серед тих, хто заповнював анкету українською чи угорською мовою

	Використовували київський час (ЕЕТ)		Використовували місцевий час (СЕТ)	
	Відповідало українською	Відповідало угорською	Відповідало українською	Відповідало угорською
На початку анкетування	57,9 %	18,7 %	42,1 %	81,3 %
В кінці анкетування	57,4 %	24,6 %	42,6 %	75,4 %

Є значна відмінність між використанням київського та місцевого часу в представників різних національностей. Серед тих, хто назвав себе росіянами, русинами й укра-

їнцями, домінує використання офіційного часу (ЕЕТ). Натомість серед угорців і ромів частіше використання місцевого (СЕТ) часу (табл. 3).

Таблиця 3. Використання ЕЕТ і СЕТ на початку і в кінці анкетування за національністю респондентів (%)

	Використовували київський час (ЕЕТ)		Використовували місцевий час (СЕТ)	
	На початку опитування	В кінці опитування	На початку опитування	В кінці опитування
Українці	61,5	61,9	38,5	38,1
Угорці	17,5	21,3	82,5	78,7
Росіяни	77,8	77,8	22,2	22,2
Русини	66,7	62,5	33,3	37,5
Роми	25,0	25,0	75,0	75,0

Рідна мова респондентів також показує тісний взаємозв'язок із тим, на який час налаштовані їхні годинники. Більша частина тих, чиєю рідною мовою є російська або

українська, використовує київський час, а переважна більшість осіб, рідною мовою яких є угорська, надає перевагу місцевому часу (табл. 4).

Таблиця 4. Використання ЕЕТ і СЕТ на початку опитування за рідною мовою респондентів (%)

	ЕЕТ	СЕТ
російська	72,5	27,5
українська	58,7	41,3
угорська	18,1	81,9

Вік, стать, освіта чи місце проживання не показують статистичної, сигніфікативної різниці серед закарпатців стосовно того, офіційним чи місцевим часом вони користувалися під час опитування. Усе вказує на те, що використання місцевого часу (СЕТ, UTC+1) притаманне насамперед для закарпатців угорської національності та з рідною мовою угорською, але серед українців та росіян також відносно багато таких, у яких годинники налаштовані не за офіційним часом. З-поміж них центральноєвропейський час використовують ті, кому притаманна регіональна (закарпатська) ідентичність.

«**Time is money**». Загальновідома фраза англійською мовою поширюється і на використання двох часових поясів на Закарпатті.

Адже відмінність між офіційним і місцевим часом стала характерною специфікою Закарпаття.

У праці «Transcarpathia: Peripheral Region at the 'Centre of Europe'» (Закарпаття: периферійний регіон «у центрі Європи») Джуді Батт писала: «Однією з найбільш приємних незручностей повсякденного життя на Закарпатті сьогодні є місцева наполегливість на використанні центральноєвропейського часу, який на годину відстає від офіційного київського» [3, с. 155].

Позиції неформального місцевого часу підсилює й те, що на це явище звертають увагу туристичні видання [10; 12], Інтернет-сторінки тощо. Таким чином неформальний місцевий час разом з іншими елементами

(такими, як Карпатські гори, термальні води тощо) – стає частиною туристичного бренду регіону.

Те, що на Закарпатті використовують два часові пояси, яскраво проявляється і в новорічну ніч. Тоді люди двічі святкують прихід нового року: спочатку за київським (ЕЕТ), а вже за годину – за середньоевропейським (СЕТ) часом.

Отже, використання місцевого часу є такою характерною рисою регіону, яка стала частиною його туристичного бренду, туристичною атракцією. Тож час і його вимірювання справді коштує грошей.

Висновки. Розрізнення офіційного та неформального місцевого часу на Закарпатті серед місцевого населення виникло після Другої світової війни – тоді, коли регіон приєднали до Радянського Союзу. Ця відмінність залишилася й після того, коли 1991 року Україна здобула незалежність.

У південно-західній частині України, на Закарпатті, значна частина населення – незалежно від етнічної приналежності – живе не за офіційним київським (ЕЕТ), а за місцевим (СЕТ) часом. Спираючись на емпіричний квантитативний аналіз мовного ландшафту шести закарпатських міст, ми з'ясували, що співіснування офіційного київського і неофіційного місцевого часу виявляється і в публічному просторі. Дві назви часу також оприявнюються в місцевому мовленні як українською, так і угорською та російською мовами: неформально вживають назви або «за місцевим часом», або «за центральноєвропейським часом». Квалітативний аналіз елементів мовного ландшафту засвідчив, що на написах у державних установах домінує київський час (хоч про це не зазначено); натомість у менш офіційних комерційних, приватних написах часто паралельно вказано київський і місцевий час. Трапляється й таке, що у вивісці коротко пояснено, як треба розуміти вказаний час.

Серед угорців за національністю та тих закарпатців, які рідною мовою вважають угорську, значно більша частка тих, що використовують місцевий час, ніж серед українців за національністю та осіб, які рідною мовою вважають українську. Серед росіян і російськомовного населення ця частка найнижча.

Тривале існування «місцевого часу», на нашу думку, можна пояснити кількома факторами:

1. Карпатські гори – своєрідний природний кордон, що відділяє регіон від решти західноукраїнських областей, де використовують східноукраїнський час. Природна орієнтація місцевого населення, що переважно оселилося в долинах річок, слідує за шляхом води, що пливе на південний захід (річки, потоки): це шлях у бік західних сусідів України – Польщі, Словаччини й Угорщини, які використовують СЕТ.

2. За часів Радянського Союзу значна частина населення Закарпатської області слухала також передачі чехословацького й угорського радіо та телебачення, які були тут легкодоступними. А розклад телерадіопередач з цих сусідніх держав, звісно, був укладений за середньоевропейським часом.

3. Місцевий час, що відрізняється від центрального, є частиною регіональної ідентичності. На це вказує те, що використовують місцевий час частіше ті, для кого притаманна сильніша регіональна ідентичність. Аналізоване нами явище не має чітко вираженої етнічної прив'язаності, місцевому населенню воно відоме, багато хто послуговується альтернативним часом активно (живе за ним) або ж пасивно (сам не користується, але якщо бачить чи чує таке вживання, то точно знає, коли саме відчинитися, наприклад, перукарня).

4. Місцевий час є частиною туристичного бренду регіону, привабливою і цікавою регіональною особливістю.

Список використаних джерел

1. Backhaus P. Multilingualism in Tokyo: A look into the linguistic landscape. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism* / ed. Gorter D. Clevedon, UK : Multilingual Matters, 2006. Pp. 52–66. DOI <https://doi.org/10.21832/9781853599170-004>.
2. Balla D. K. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár, Budapest : Galéria, 1993.
3. Batt J. Transcarpathia: Peripheral region at the 'centre of Europe'. *Regional & Federal Studies*. 2002. № 2. Pp. 155–177. DOI <https://doi.org/10.1080/714004744>.
4. Ben-Rafael E. A sociological approach to the study of linguistic landscapes. *Linguistic landscape: Expanding the scenery* / eds. Shohamy E., Gorter D. London : Routledge, 2006. Pp. 40–54.
5. Ben-Rafael E., Shohamy E., Amara M. H., Trumper-Hecht N. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism* / ed. Gorter D. Clevedon : Multilingual Matters, 2006. Pp. 7–30. DOI <https://doi.org/10.21832/9781853599170-002>.
6. Cserniczkó I., Laihonon p. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua*. 2016. № 1. Pp. 1–30. DOI <https://doi.org/10.1515/multi-2014-0073>.
7. Cserniczkó I. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest : Osiris, 1998.
8. Elias N. Az időről. *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok* / szerk. Gellériné Lázári M. Budapest : Akadémiai, 1990.
9. Historique des changements d'heure pour : Zaporizhzhya (Ukraine). URL : <https://www.horlogeparlante.com/historique.html?city=687700> (дата звернення: 30.06.2020).
10. Németh A. *Kárpátalja. Panoráma «mini» útikönyvek*. Budapest : Medicina Kiadó, 2000.
11. Simonyi A., Pisano J. The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits* / eds. DeBardeleben J., Hurrelmann A. Hampshire, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2011. Pp. 222–238. DOI : <https://doi.org/10.1057/9780230306370>.
12. Sós J., Farkas Z. *Kárpátalja, Lemberg és Csernovic. Útikönyv*. Budapest : JEL-KÉP Bt., 2004.
13. Tandem 2016. *Kárpátaljai szociológiai felmérés*. URL : <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/03/A5-tandem.pdf> (дата звернення: 30.06.2020).
14. Азаров назвав скасування літнього часу неактуальним. *Дзеркало тижня*. 22.02.2013. URL : <http://dt.ua/UKRAINE/azarov-nazvav-skasuvannya-litnogo-chasu-neaktualnim.html> (дата звернення: 30.06.2020).
15. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / ред. М. Вереш, Ч. Фединець. Ужгород : Ліра, 2010.
16. Закарпатська облрада прийняла Звернення до ВР з приводу «правильного» часу. *Закарпаття онлайн*. 10.10.2011. URL : <http://zakarpattyua.net.ua/News/88163-Zakarpatska-oblrada-pryiniiala-Zvernennia-do-VR-z-pryvodu-pravylnoho-chasu> (дата звернення: 30.06.2020).
17. Закарпаття не хоче зустрічати схід сонця о 10 ранку. Балаго пропонує судитися. *Українська правда*. 10.10.2011. URL : <http://www.pravda.com.ua/news/2011/10/10/6651566/> (дата звернення: 30.06.2020).
18. Закарпаття хоче свій «місцевий час». *Укрбізнес*. 10.10.2011. URL : <http://news.ub.ua/25215-zakarpattyua-hoche-sviy-misceviy-chas.html> (дата звернення: 30.06.2020).
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 вересня 1991 р. № 225 «Про обчислення часу з 29 вересня 1991 р. на території України». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP910225.html (дата звернення: 30.06.2020).
20. Постанова Ради Міністрів УРСР від 21 вересня 1990 р. № 272 «Про обчислення часу з 30 вересня 1990 року». URL : <https://ips.ligazakon.net/document/KP900272> (дата звернення: 30.06.2020).
21. Постанова Верховної Ради України від 20 вересня 2011 р. № 3755-VI. «Про зміну порядку обчислення часу на території України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3755-VI#Text> (дата звернення: 30.06.2020).
22. Постанова Верховної Ради України від 6 березня 1992 р. № 2176-XII «Про запровадження на території України дії літнього часу». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2176-12#Text> (дата звернення: 30.06.2020).
23. Постанова Верховної Ради УРСР від 11 червня 1990 р. № 15-XII «Про зміну порядку обчислення часу на території Української РСР». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-12#Text> (дата звернення: 30.06.2020).
24. Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/zakarpattia/> (дата звернення: 30.06.2020).
25. Рішення Конституційного Суду України від 25 березня 1998 р. № 4-рп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-98#Text> (дата звернення: 30.06.2020).
26. Скаврон Б. Як циган Сонцем... *Галицький кореспондент*. 15.10.2011. URL : <http://gk-press.if.ua/x5408/> (дата звернення: 30.06.2020).
27. Указ президента Республіки Крим 1 марта 1994 г. № 01 «О введении на территории Республики Крым нового порядка исчисления времени». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/krym/show/rb001b115-94#Text> (дата звернення: 30.06.2020).

References

1. BACKHAUS, Peter. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. In: GORTER, Durk, ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2006, pp. 52–66 [in English]. DOI <https://doi.org/10.21832/9781853599170-004>.
2. BALLA D., Károly. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. [Minority (Majority) Hungarian Schizophrenia]. Ungvár, Budapest: Galéria, 1993 [in Hungarian].
3. BATT, Judy. Transcarpathia: Peripheral Region at the 'Centre of Europe'. *Regional & Federal Studies*, 2002, 2, 155–177 [in English]. DOI <https://doi.org/10.1080/714004744>.
4. BEN-RAFAEL, Eliezer. A Sociological Approach to the Study of Linguistic Landscapes. In: SHOHAMY, Elana, Durk GORTER, eds. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge, 2006, pp. 40–54 [in English].
5. BEN-RAFAEL, Eliezer, Elana SHOHAMY, Muhammad Hasan AMARA, Nira TRUMPER-HECHT. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel. In: GORTER, Durk, ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2006, pp. 7–30 [in English]. DOI <https://doi.org/10.21832/9781853599170-002>.
6. CSERNICKSKÓ, István, Petteri LAIHONEN. Hybrid Practices Meet Nation-State Language Policies: Transcarpathia in the Twentieth Century and Today. In: Ingrid PILLER, ed.-in-chief, *Multilingua: A Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* [online], 2016, vol. 35, iss. 1, pp. 1–30 [in English]. DOI <https://doi.org/10.1515/multi-2014-0073>.
7. CSERNICKSKÓ, István. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* [The Hungarian Language in Ukraine (Transcarpathia)]. Budapest: Osiris, 1998 [in Hungarian].
8. ELIAS, Norbert. Az időről [An Essay on Time]. In: Lázár Márta GELLÉRINÉ, ed., *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok* [To Live in Time. Historical-Sociological Studies]. Budapest: Akadémiai, 1990 [in Hungarian].
9. *Historique des changements d'heure pour : Zaporizhzhya (Ukraine)* [The History of Daylight Saving Changes for: Zaporizhzhya (Ukraine)] [online]. Available from: <https://www.horlogeparlante.com/historique.html?city=687700> (accessed 30 June 2020) [in French].
10. NÉMETH, Adél. *Kárpátalja. Panoráma «mini» útikönyvek* [Transcarpathia. Panoráma's «Mini» Travel Guides]. Budapest: Medicina Kiadó, 2000 [in Hungarian].
11. SIMONYI, André, Jessica PISANO. The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. In: Joan DeBARDELEBEN, Joa, Achim HURRELMANN, eds., *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits*. Hampshire [online], N.Y.: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 222–238 [in English]. DOI <https://doi.org/10.1057/9780230306370>.
12. SÓS, Judit, Zoltán FARKAS. *Kárpátalja, Lemberg és Csernovic. Útikönyv* [Transcarpathia, Lviv, and Chernivtsi. A Guidebook]. Budapest: JEL-KÉP Bt., 2004 [in Hungarian].
13. *Tandem 2016. Kárpátaljai szociológiai felmérés* [Tandem 2016. A Transcarpathian Sociological Survey] [online]. Available from: <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/03/A5-tandem.pdf> (accessed 30 June 2020) [in Hungarian].
14. Azarov Called the Abolition of Summer Time Irrelevant. *The Mirror Weekly*. 22 February 2013 [online]. Available from: <http://dt.ua/UKRAINE/azarov-nazvav-skasuvannya-litnogo-chasu-neaktualnim.html> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].
15. VEHESH, Mykola, Csilla FEDINEC, eds., *Transcarpathia in 1919–2009: History, Politics, and Culture*. Uzhhorod: Lyre, 2010 [in Ukrainian].
16. The Transcarpathian Regional Council Adopted an Address to the Verkhovna Rada on the «Correct» Time. *Transcarpathia Online*. 10 October 2011 [online]. Available from: <http://zakarpattya.net.ua/News/88163-Zakarpatska-oblrada-pryiniiala-Zvernennia-do-VR-z-pryvodu-pravynoho-chasu> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].
17. Transcarpathia Does Not Want to Meet the Sunrise at 10 A.M. Baloha Offers to Sue. *The Ukrainian Truth*. 10 October 2011 [online]. Available from: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/10/10/6651566/> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].
18. Transcarpathia Wants Its «Local Time». *Ukrbusiness*. 10 October 2011 [online]. Available from: <http://news.ub.ua/25215-zakarpattya-hoche-sviy-misceviy-chas.html> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].
19. *Resolution No. 225 of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 25, 1991 «On Calculation of Time Since September 29, 1991 on the Territory of Ukraine»* [online]. Available from: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KP910225.html (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].
20. *Resolution No. 272 of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR of September 21, 1990 «On the Calculation of Time Since September 30, 1990»* [online]. Available from: <https://ips.ligazakon.net/document/KP900272> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].
21. *Resolution No. 3755-VI of the Verkhovna Rada of Ukraine of September 20, 2011 «On Changing the Procedure for Calculating Time on the Territory of Ukraine»* [online]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3755-VI#Text> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].
22. *Resolution No. 2176-XII of the Verkhovna Rada of Ukraine of March 6, 1992 «On the Introduction of Summer Time on the Territory of Ukraine»* [online]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2176-12#Text> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].

23. Resolution No. 15-XII of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR of June 11, 1990 «On Changing the Procedure for Calculating Time on the Territory of the Ukrainian SSR» [online]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-12#Text> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].

24. On the Number and Composition of the Transcarpathian Region's Population according to the 2001 All-Ukrainian Census Results [online]. Available from: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/zakarpattia/> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].

25. Judgment No. 4-пн of the Constitutional Court of Ukraine of March 25, 1998 [online]. Available from:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-98#Text> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].

26. SKAVRON, Bohdan. Like a Gypsy Twirls the Sun... *The Halychyna Correspondent*. 15 October 2011 [online]. Available from: <http://gk-press.if.ua/x5408/> (accessed 30 June 2020) [in Ukrainian].

27. *Decree No. 01 of the President of the Republic of Crimea of March 1, 1994 «On the Introduction of a New Procedure for Calculating Time on the Territory of the Republic of Crimea»* [online]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/krym/show/rb001b115-94#Text> (accessed 30 June 2020) [in Russian].